

УДК 159.923

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Емішянц О.Б., к. психол. н.,
доцент кафедри загальної психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті показано недостатність та доцільність вивчення соціально-психологічної адаптації (СПА) в умовах економічної кризи. Проблема адаптації в статті розглядається з різних точок зору: як функціональна категорія, як процес, як результат взаємодії індивідуума із соціальним середовищем. Виявлено рівень та особливості соціально-психологічної адаптації особистості (на прикладі торгових агентів). Визначені зв'язки соціально-психологічної адаптації з іншими індивідуально-психологічними особливостями особистості.

Ключові слова: соціально-психологічна адаптація, психологічна криза, соціальна взаємодія.

В статье показаны недостаточность и целесообразность изучения социально-психологической адаптации (СПА) в условиях экономического кризиса. Проблема адаптации в статье рассматривается с разных точек зрения: как функциональная категория, как процесс, как результат взаимодействия индивидуума с социальной средой. Выявлены уровень и особенности социально-психологической адаптации личности (на примере торговых агентов). Определены связи социально-психологической адаптации с другими индивидуально-психологическими особенностями личности.

Ключевые слова: социально-психологическая адаптация, психологическая кризис, социальное взаимодействие.

Emishyants O.B. PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF SOCIAL ADAPTATION OF PERSONALITY

The article displays the insufficiency and the expediency of learning on social and psychological adaptation (SPA) in conditions of the financial crisis. The adaptation problems in the article are considered from different points: as functional category, as a process, a result of interaction of an individual with a social environment. The level and peculiarities of social and psychological adaptation of an individual was revealed (at the example of sales agents). The connections of socio-psychological adaptation with other individually-psychological characteristics of an individual were identified.

Key words: social and psychological adaptation, psychological crisis, social interaction.

Постановка проблеми. Вивчення соціально-психологічної адаптації особистості є актуальним, оскільки її усвідомлення та підвищення рівня забезпечує досягнення визначеної мети та задоволеність результатами діяльності.

Значення соціально-психологічної адаптації зростає у зв'язку з прискоренням темпів соціальних змін, в умовах, коли ці зміни зачіпають важливі сторони життя й протікають у порівняно короткі терміни (зміна ідеології в країні, економічна криза, переміщення значних мас сільського населення в міста, переселення українців з одних регіонів в інші (в зв'язку з проведенням АТО в країні тощо). Соціальні зміни зумовлюють зміни в особистому житті індивідуума, де завданням соціально-психологічної адаптації виступає включення особистості в нову систему взаємовідносин. Якщо мова йде про робочий колектив – включення працівника в систему взаємовідносин колективу з його традиціями, нормами життя, ціннісними орієнтаціями. При прийнятті співробітником групових норм відбувається процес ідентифікації особистості або з колективом в цілому, або з будь-якою формальною групою.

На жаль, важливість заходів щодо адаптації працівників у нашій країні недостатньо серйозно сприймається кадровими службами протягом довгого періоду. Досі багато державних підприємств та комерційні організації не мають навіть базових програм адаптації. Між тим в умовах економічної кризи збільшується число працівників, змушених змінювати своє робоче місце й колектив, засвоювати нові професії, і в такому разі важливість проблеми адаптації ще більше зростає.

Проблема адаптації розглядалася з різних точок зору: як функціональна категорія, як процес, як результат взаємодії індивіда (групи) із соціальним середовищем.

Так, наприклад, в концепції Т. Парсонса адаптація є однією з основних функціональних категорій, поряд з цілепокладанням, інтеграцією й підтриманням ціннісного образу. За Т. Парсонсом, адаптація виникає в зовнішній орієнтації системи й використовується для опису на будь-якому рівні соціальної взаємодії. У соціальній системі функцію адаптації забезпечує економічна підсистема.

Соціальна адаптація розуміється як процес, в якому й особистість, і соціальне се-

редовище є адаптивними системами, тобто мають активний вплив одне на одного.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у визначенні рівня соціально-психологічної адаптації (СПА) особистості в умовах економічної кризи та зв'язків показників адаптації з іншими індивідуально-психологічними особливостями особистості (на прикладі торгових агентів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішення питання професійної адаптації може бути забезпечене виключно в рамках усього колективу, за участю всіх рівнів управління виробництвом. Зміна змісту й спрямованості адаптації є неможливою миттєво, вона вимагає постійної цілеспрямованої праці. Дослідження процесу адаптації працівника до виробництва свідчить, що на його поведінку впливають не тільки виробничі, але й позавиробничі фактори: побут, дозвілля, спілкування, сім'я, суспільна ситуація. Не менш істотне врахування таких складних регуляторів поведінки особистості, як потреби, установки, ціннісні орієнтації.

У періоди різких перетворень суспільних відносин, коли люди змушені так чи інакше відповідати на виклики соціального середовища, є закономірною актуалізація осмислення адаптації в рамках психології.

Адаптація полягає не стільки в прийнятті окремих елементів, скільки в соціальному й психологічному освоєнні мінімального типу цілісної системи суспільних відносин, у соціальній та психологічній здатності пережити надзвичайну ситуацію переходу від одного суспільного ладу до іншого. Серед найбільш гострих проблем перехідної кризи, яка потребує адаптації, виокремилися: низький рівень заробітної плати, зростання цін, безробіття, високий рівень злочинності та зміна традиційних соціально-політичних цінностей.

Соціальна адаптація є різновидом адаптації психологічної й може розумітися як постійний процес активного пристосування особистості до умов нового соціального середовища, а також як результат цього процесу.

Соціально-психологічний зміст соціальної адаптації по-різному розглядається в різних авторів, і це зумовлено, перш за все, їх прихильністю до тієї чи іншої теорії, того чи іншого підходу.

О.Д. Глоточкін, Ж.Г. Сенокосов, У. Мусаєва не дають чіткого визначення меж виділення специфіки, предметних областей соціально-психологічної адаптації. Соціально-психологічна адаптація ототожнюється з адаптацією особистості взагалі. Під

сутністю соціально-психологічної адаптації О.Д. Глоточкін розуміє «успішне засвоєння нових умов діяльності та входження, вживання в систему нових офіційних і неофіційних взаємовідносин, знаходження й займання в новому мікросередовищі певного статусу, самоствердження в емоційно комфортній, перспективно-обнадійливій позиції». По суті своїй соціально-психологічна адаптація в даному контексті синонімічна особистісній адаптації, коли в разі адаптивної ситуації (порушення особистісного гомеостазу) особистість «реагує» усією структурою, прагнучи до відновлення порушеної рівноваги [1, с. 16].

М.П. Коробейніков, Л.Г. Єгоров, К.К. Платонов, Н.Ф. Феденко, С.С. Муцинов визначали соціально-психологічну адаптацію як двосторонній активний процес взаємодії особистості й колективу, змістом якого є включення в систему міжособистісних відносин і засвоєння особистістю психології мікрогрупи, а результатом – зміна не тільки якостей особистості, але й якостей самого колективу.

Ж.Г. Сенокосов визначив соціально-психологічну адаптацію як процес вибору та реалізації особистістю таких способів поведінки й форм спілкування, які дають змогу узгодити вимоги й очікування учасників адаптаційної ситуації в умовах відповідності або невідповідності основних цінностей особистості та соціуму [1, с. 14].

О.І. Зотова та І.К. Кряжева розглядали соціально-психологічну адаптацію як взаємодію особистості й соціального середовища, яка приводить до правильних відповідних цілей і цінностей особистості та групи. Адаптація відбувається, коли соціальне середовище сприяє реалізації потреб і прагнень особистості, служить розкриттю її індивідуальності [1, с. 18].

А.А. Налчаджян визначає соціально-психологічну адаптацію як стан взаємовідносин особистості й групи, при якому особистість без тривалих зовнішніх і внутрішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє свої соціогенні потреби, повною мірою йде назустріч тим рольовим очікуванням, які пред'являє до неї еталонна група, переживає стан самоствердження й вільно реалізує свої творчі здібності. У зв'язку з цим автор виділяє нормальну, девіантну й патологічну адаптації. У його роботі простежується вплив психоаналітичного підходу й спрямованості на психотерапевтичну допомогу особистості, що опинилася в стані неврозу [1, с. 12].

Отже, поняття адаптації в психології розглядається з точки зору різних підходів: як процес урівноваження внутрішнього сере-

довища людини як особистості з одного боку та соціуму – з іншого, що сприяє якісним змінам взаємодіючих сторін; як вміння співвідносити здібності особистості з вимогами провідної діяльності.

Так, в кожному підході до поняття адаптації спостерігається своєрідне бачення її природи, функції, критеріїв. Адаптація розглядається як процес або стан (необіхевіоризм), як адекватна продуктивна результативність (інтеракціонізм), як співвідношення змін середовища й особистості (психоаналіз). Проте практично всі автори розглядають адаптацію як процес пристосування до різних станів зовнішнього середовища, в ході якого набуваються нові якості чи властивості. У цьому підкреслюється активність адаптивних процесів, які постійно супроводжують життя людини й сприяють її виживанню в різних умовах, навіть у кризах.

Криза в будь-якій системі, від людини до суспільства, має деякі загальні закономірності. Наприклад те, що система після кризи змінюється як змістовно, так і структурно. Р. Беллах зазначає, що еволюція полягає в ускладненні системи, але результатом кризи може бути й її спрощення, деградація. Оскільки людина є суб'єктом – у неї є вибір, хоча усвідомлювати його в умовах кризи особливо важко.

Для нашої роботи є досить зручним, хоча і штучним, розподіл кризи на зовнішній і внутрішній аспекти. Зовнішніми характеристиками нинішньої економічної кризи є нестабільність, зниження звичного рівня споживання, загострення соціальної ситуації. Внутрішніми – фрустрація потреб, передусім матеріальних, неможливість реалізації колишніх планів, що має зв'язок з підвищеним психологічним напруженням, і багато іншого.

Зараз ми маємо справу з проблемою екзистенціальності кризи, породженою суспільною кризою і невизначеністю. Людина не чітко усвідомлює, що їй потрібно, не знає, що вона повинна робити. У підсумку вона або хоче того ж, чого й інші (конформізм), або робить те, що інші хочуть від неї (тоталітаризм). І в першому, і в другому випадку ми маємо справу із залежністю від зовнішніх рамок і умов, коли право будувати своє життя надається суспільству, зовнішній ситуації. Тоді будь-яка зовнішня кризова, невизначена ситуація переживається як особистісна криза.

Будь-яка криза «переносить» людину в маргінальне становище або нейтральну зону, положення, коли звичні стереотипи мислення та поведінки вже не працюють, а нових ще немає. Під час знаходження в просторі між тим, що вже зруйновано, і тим, що ще не створено, людина може зрозуміти, що для того, щоб впоратися з критичним періодом у житті, їй необхідно прийняти рішення та рухатися в правильному напрямку.

Криза пропонує, як мінімум, два виходи. Або людина ризикує, відкриваючись новим можливостям і долаючи страх змін, і тоді вона переходить на наступний щабель свого розвитку, отримує новий досвід, нові знання про світ і про себе. Або, вибираючи, словами Ф. Перлза, безпеку і не бажаючи рухатися далі, людина зупиняється у своєму розвитку, часто при цьому руйнуючи й обмежуючи себе; тоді внутрішньоособистісна криза переростає в депресію – стан безвиході, відсутності позитивних рішень [2, с. 32].

Виклад основного матеріалу дослідження. Провідна професійна діяльність досліджуваних полягає в так званих особистих продажах (personal selling, detailing) і

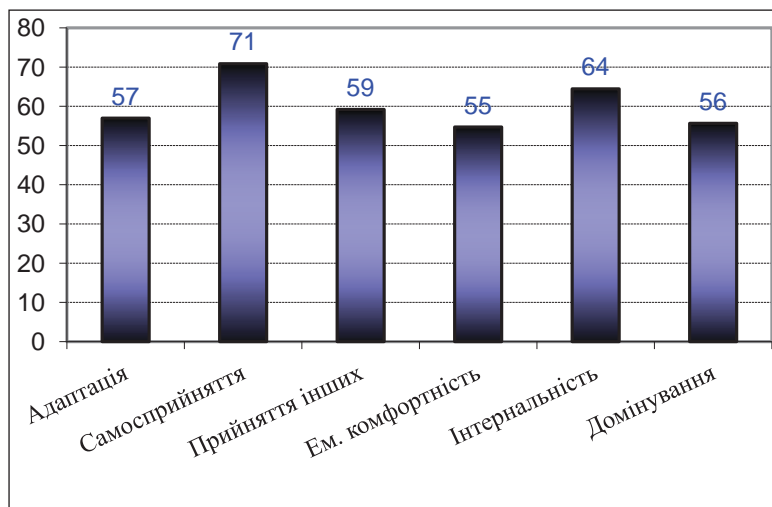

Рис. 1. Середньовибіркові показники рівня адаптації за інтегральними шкалами методики «СПА» Роджерса-Даймонда

передбачає пряме спілкування торговельного представника компанії з покупцем. Покупцями в нашому випадку є власники й керівники торговельних підприємств, де збувається алкогольна продукція, від магазинів різного масштабу до ресторанів.

Дослідження проводилося на базі ПрАТ «Львівський лікєро-горілочний завод». Грунтуючись на меті дослідження, ми підібрали психодіагностичні методики, що вимірюють різні аспекти адаптації та особистісні характеристики:

- 16PF Р. Кеттелла;
- опитувальник міжособистісних відносин У. Шутца в адаптації А.А. Рукавишнікова (ОМВ);
- методика соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда (СПА);
- шкала суб'єктивного благополуччя (ШСБ);
- методика багатфакторного дослідження особистості Р. Кеттелла (16PF).

За результатами дослідження визначений рівень адаптації торговельних агентів (за методикою «СПА» Роджерса-Даймонда) (рис. 1).

Виняток становить шкала ескапізму, яка не входить до інтегральної. Середнім для інтегральних показників є діапазон від 40 до

60 відсотків. Загальний показник адаптивності знаходиться саме в цій зоні, ближче до її верхньої межі (рис. 1).

Це вказує на те, що досліджувані, понад півроку працюючи в умовах кризи, певним чином адаптувалися. Правда, це середні показники, які потребують уточнення. Наприклад, вони можуть бути отримані за рахунок високої адаптованості одних і низької – інших.

Тенденцію до завищення показує показник «самосприйняття», що може вказувати на спосіб адаптації – індивідуалізацію «самосприйняття» й, можливо, підтримання впевненості у своїх діях і вчинках. Це припущення непрямо підтверджується тим, що показник «прийняття інших» нижчий. Ми можемо пояснити це тим, що в умовах кризи клієнти та інші люди, з якими мають справу торговельні агенти, можуть бути досить нестабільними – відмовлятися від замовлень, затримувати оплату тощо. Ще одним підтвердженням може бути високий, в порівнянні з іншими інтегральними показниками, рівень інтернальності, який вказує на переважну орієнтацію на себе. Такі досліджувані несуть відповідальність за те, що відбувається з ними. Досліджувані усвідомлюють, що їхнє життя залежить від них самих, вони

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки між шкалами СПА і 16PF

	Шкали опитувальника СПА Роджерса-Даймонда							
	Адаптованість	Самосприйняття	Прийняття оточуючих	Емоційна комфортність	Інтернальність	Домінування	Ескапізм	Контрольна шкала
A	0,369	0,311	-0,059	0,043	0,291	0,096	-0,145	0,139
B	0,282	0,123	0,047	0,105	0,103	0,078	0,118	-0,094
C	0,348	0,350	0,077	0,251	0,143	0,274	0,342	0,127
E	-0,050	-0,052	-0,078	0,027	0,317	0,435	0,301	0,437
F	0,234	0,342	0,220	0,364	-0,288	0,233	0,135	-0,028
G	0,152	0,097	0,183	0,316	0,308	0,147	0,367	0,378
H	0,660	0,652	-0,045	0,435	0,495	0,383	0,183	-0,010
I	-0,092	-0,228	-0,042	-0,179	-0,169	-0,426	-0,007	-0,265
L	-0,066	-0,185	-0,231	-0,013	0,425	0,303	-0,221	0,319
M	-0,123	-0,010	0,041	-0,091	-0,227	0,091	0,054	-0,173
N	0,217	0,009	-0,077	0,131	0,331	0,556	0,068	0,317
O	-0,007	0,221	0,039	0,101	-0,050	0,162	0,412	0,083
Q1	0,013	-0,002	0,002	-0,093	0,487	0,119	0,151	0,342
Q2	0,327	0,306	-0,148	0,189	0,170	0,029	0,035	-0,227
Q3	-0,088	-0,364	-0,076	-0,061	0,550	-0,232	-0,186	-0,017
Q4	-0,296	-0,147	-0,265	-0,314	-0,338	0,202	-0,046	0,115
MD	-0,294	-0,201	0,004	-0,098	-0,442	-0,254	-0,052	-0,129

мають можливість змінювати своє середовище.

При цьому показник емоційної комфортності лежить також у середній зоні, тобто орієнтація на себе і самосприйняття забезпечує досліджуваним можливість досить комфортно почувати себе емоційно.

Рівень домінування як одного зі способів адаптації теж середній. Ймовірно, це можна пояснити особливостями професійної діяльності, яка не дозволяє «тиснути» на клієнтів, але при цьому наполягати дипломатично. Найбільш успішні з досліджуваних знаходяться в рівних, партнерських відносинах зі своїми клієнтами.

Дійсно, при нестабільності ринку вигідніше розуміти не тільки власну особисту вигоду та вигоду своєї організації, а й вигоду партнерів.

Наступним завданням нашого дослідження був пошук зв'язків між показниками адаптації та іншими індивідуально-психологічними особливостями особистості торговельних агентів. Для цього був використаний коефіцієнт лінійної кореляції Пірсона (табл 1).

За результатами кореляційного аналізу визначено, що показник адаптованості має зв'язок з фактором «Н – пармія» ($r = 0,66$; $p \leq 0,01$). Тобто чим досліджувані сміливіші, соціально розкутіші, схильні до ризику, товариські, активні, чутливі, чуйні, тримаються вільно, вміють проявляти інтерес до іншої статі, емоційні, артистичні, безтурботні – тим вищий у них загальний рівень адаптованості. Такі торгові агенти вміють перетворювати об'єктивні суспільні форми й умови праці у продуктивні індивідуальні якісно своєрідні способи організації своєї діяльності.

Адаптивність як особистісна якість сприяє динамічному розвитку, зміні світогляду. Як інтелектуальна якість особистості, що виражає здібність людини змінювати способи мислення та інтелектуальної діяльності відповідно визначеним розумовим завданням і умовам їх вирішення (Див. Табл. 1).

Показник адаптивності «Самосприйняття» ($r = 0,652$; $p \leq 0,01$) також має зв'язок з фактором «Н – пармія».

Це означає, що чим більше досліджувані сміливіші, соціально розкуті, схильні до ризику, товариські, активні, чутливі, чуйні, тримаються вільно – тим більш вищий є ступінь схвалення власного «Я». Такі торгові агенти мають позитивну самооцінку і бачать в собі переважно позитивні риси.

Результати кореляційного аналізу свідчать, що показник адаптивності «Домінуван-

ня» має зв'язок з фактором «N – дипломатичність» ($r = 0,556$; $p \leq 0,01$). Це означає що, чим вищий ступінь прагнення людини домінувати в міжособистісних стосунках тим більше вони є проникливі, хитрі, досвідчені, вміють поводитися в суспільстві, емоційно витримані, честолюбні. Схильність придушувати іншу людину, відчувати перевагу над іншими має зв'язок з рівнем адаптивності.

Висновки з проведеного дослідження. Криза може бути розглянута як законотвірний момент розвитку. Щодо нашої роботи це означає, що прийняття зовнішніх кризових умов і активна адаптація до них може бути можливістю особистісного зростання.

Аналіз літератури з проблеми дослідження показав, що економічна криза є зовнішньою передумовою кризи внутрішньої, а найбільш зручною категорією для її розгляду є поняття кризи адаптації як можливого етапу на шляху пристосування до вищого рівня.

Шляхом зіставлення цього положення з психологічною характеристикою професійної діяльності торговельних агентів була підтверджена гіпотеза про те, що особистісна зрілість є ресурсом для адаптації, а високий рівень зрілості дає змогу успішніше пристосуватися до кризових зовнішніх умов.

У процесі вивчення тих торговельних агентів, які продовжують працювати в умовах кризи, виявлено, що вони мають середній рівень адаптації до нових умов. Адаптуються вони за рахунок наступних якостей: дипломатичності, домінування над іншими та високого рівня самосприйняття, схвалення свого образу «Я», високої самооцінки.

Отримані в нашому дослідженні результати можуть бути застосовані для представників професій, основний психологічний зміст яких полягає в інтенсивній соціальній взаємодії з багатьма людьми. Такі професії відносяться до типу «Людина – Людина» за визначенням Є.О. Клімова. Поза нашою увагою залишилися представники типів «Людина – Техніка», «Людина – Природа», «Людина – Знакова система», «Людина – Художній образ». Це виступає перспективою подальших досліджень особливостей соціально-психологічної адаптації особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Налчаджян А.А. Психологическая адаптация: механизмы и стратегии / А.А. Налчаджян. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Эксмо, 2010. – 368 с.
2. Перлз Ф. Гештальтподход и свидетель терапии / Фридрих С. Перлз – Издательство: «Культура», «Академический проект», 2013. – 207 с.